

Τα γερμανικά κόμματα και η ελληνική μεταπολίτευση: Οι σχέσεις της CDU και της SPD με τη Νέα Δημοκρατία και το ΠΑΣΟΚ (1974-1981)¹

Βάιος Καλογρηάς, Θεσσαλονίκη 14 Νοεμβρίου 2015

Στην εισήγησή μου θα αναφερθώ στις σχέσεις των δύο γερμανικών κομμάτων, της SPD και της CDU με τον ελληνικό πολιτικό κόσμο, ιδιαίτερα με το ευρύτερο χώρο της Αριστεράς και τη ΝΔ. Ως πηγές έχουν αξιοποιηθεί στοιχεία από τα αρχεία της SPD (Friedrich Ebert Stiftung) και της CDU (Konrad Adenauer Stiftung) στη Βόννη. Σε ό,τι έχει να κάνει με την SPD, τα στοιχεία αυτά αφορούν το χρονικό διάστημα της δικτατορίας και λίγο μετά, ενώ για την CDU αφορούν την περίοδο της μεταπολίτευσης έως το 1981 περίπου. Με βάση αυτά τα στοιχεία θα προσπαθήσω να παρουσιάσω τη γερμανική οπτική αναφορικά με τη συγκρότηση του πολιτικού συστήματος στην Ελλάδα.

Κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974), η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας αποτέλεσε ασφαλές καταφύγιο για πολλούς Έλληνες, που βρέθηκαν αντιμετώποι ή διώχθηκαν από το καθεστώς των συνταγματαρχών. Δεν ήταν τυχαίο ότι στη Δυτική Γερμανία, τόπος παραμονής χιλιάδων Ελλήνων μεταναστών, οργανώθηκαν ποικίλες εκδηλώσεις αντιδικτατορικού περιεχομένου. Ως γνωστόν, η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση υπό τον σοσιαλδημοκράτη Willy Brandt υποστήριξε τον αντιδικτατορικό αγώνα (στα πλαίσια πάντα των επίσημων αρμοδιοτήτων της). Το ίδιο έπραξαν εντονότερα η εξωκοινοβουλευτική Αριστερά, με αιχμή του δόρατος το φοιτητικό κίνημα SDS (*Sozialistischer Deutscher Studentenbund*) υπό τον Rudi Dutschke, και μερίδα του Τύπου, με πρωτοστάτη το εβδομαδιαίο περιοδικό *Der Spiegel*, που ενημέρωνε τακτικά τους αναγνώστες του γύρω από τις τρέ-

¹ Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: **ΘΑΛΗΣ**. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

χουσες ελληνικές εξελίξεις και τις διώξεις των αντιφρονούντων από την αστυνομία και άλλες κρατικές υπηρεσίες, και τις ραδιοφωνικές εκπομπές της *Deutsche Welle*.

Το γενικότερο αντιφασιστικό-αντικαπιταλιστικό κλίμα της εποχής, που είχε γοητεύσει τη δυτικογερμανική νεολαία, τροφοδοτούνταν διαρκώς από τις ειδήσεις σχετικά με τον αυταρχισμό του καθεστώτος του Σάχη στην Περσία και των λατινοαμερικανικών δικτατοριών, αλλά και από την ίδια τη διένεξη των Δυτικογερμανών φοιτητών με το εθνικοσοσιαλιστικό παρελθόν των οικογενειών τους. Το απριλιανό πραξικόπημα στην Αθήνα ενίσχυσε την γενικότερη εντύπωση πως στην Ευρώπη ο 'φασισμός βρισκόταν προ των πυλών' και ευνόησε την εκδήλωση ενός κύματος συμπάθειας προς την Ελλάδα. Άλλωστε, ο 'φασισμός' είχε ανατρέψει το κοινοβούλιο, όπως χαρακτηριστικά λεγόταν τότε, στη 'χώρα κοιτίδα της δημοκρατίας'.

Τα παραπάνω, βεβαίως, ίσχυαν για τη δυτικογερμανική Αριστερά και τον φιλελεύθερο χώρο. Αντιθέτως, μερίδα των συντηρητικών δυνάμεων, αν και καταδίκάζαν την απαγόρευση των δημοκρατιών ελευθεριών στην Ελλάδα, δεν έβλεπαν με τόσο κακό μάτι τη δικτατορία – εφόσον αυτή ήταν φαινομενικά σε θέση να αποτρέψει την άνοδο αριστερών ανατρεπτικών στοιχείων (όπως του Ανδρέα Παπανδρέου) στην εξουσία και να διασφαλίσει τη σταθερότητα στη νοτιοανατολική πτέρυγα του NATO. Προτεραιότητά τους δεν ήταν η επαναφορά της δημοκρατίας (κάτι που φυσικά δεν το απεύχονταν), αλλά η παραμονή της Ελλάδας στο NATO και η διατήρηση ενός αρραγές δυτικού μετώπου έναντι του Ανατολικού μπλοκ. Αυτός ήταν και ένας από τους λόγους για να μην διακόψει η Βόννη τις διπλωματικές και οικονομικές της σχέσεις με την Αθήνα ύστερα από την εκδήλωση του πραξικοπήματος.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο έγιναν οι πρώτες επαφές μεταξύ ελληνικών και γερμανικών πολιτικών φορέων. Έως το 1967 δεν είχαν αναπτυχθεί στενές σχέσεις συνεργασίας ανάμεσα σε ελληνικά και γερμανικά κόμματα. Οι κυριότερες επαφές ανάμεσα σε πολιτικά πρόσωπα των δύο χωρών είχαν περιοριστεί σε κρατικό-υπηρεσιακό ή προσωπικό επίπεδο. Με την παραχώρηση πολιτικού ασύλου σε πολλούς Έλληνες, που διώκονταν στην πατρίδα τους, η Δυτική Γερμανία έγινε το έδαφος για την απευθείας γνωριμία μεταξύ των δύο πολιτικών κόσμων, υπό τις ιδιάζουσες συνθήκες της πολιτικής εξορίας.

Από το φιλελληνικό και έντονα φιλοαριστερό κλίμα, που επικρατούσε στη Δυτική Γερμανία, ευνοήθηκαν κυρίως οι κύκλοι γύρω από τον Ανδρέα Παπανδρέου. Το ΠΑΚ ανέπτυξε έντονη αντιδικτατορική δραστηριότητα στις ελληνικές κοινότητες, που υπερκέρασε μάλιστα εκείνη των φιλοκομμουνιστικών οργανώσεων. Σε αντίθεση με την ελληνική Δεξιά, που είχε ταυτιστεί λίγο πολύ με τη δικτατορία και εκπροσωπούσαν θεσμικά από την πρεσβεία και τα προξενεία, το ΠΑΚ απέκτησε πολλούς και ένθερμους οπαδούς ανάμεσα στους μετανάστες, δικτυώθηκε με τα δυτικογερμανικά μέσα ενημέρωσης και προκάλεσε το ενδιαφέρον των αν-

θρώπων του SPD, που υποστήριζε θερμά την υπόθεση της δημοκρατίας στην Ελλάδα, μεταξύ άλλων με προτάσεις για τον περιορισμό της δραστηριότητας των θεσμικών εκπροσώπων του ελληνικού κράτους στη Δυτική Γερμανία κατά των αντιπάλων της δικτατορίας (για παράδειγμα του γενικού προξένου στην Φρανκφούρτη Α.Ι. Κοραντή) και την παροχή ανθρωπιστικής και πολιτικής βοήθειας σε όλους τους ‘καταπιεσμένους Έλληνες δημοκράτες’.

Σε κυβερνητικό επίπεδο, βεβαίως, τα πράγματα ήταν κάπως διαφορετικά. Για παράδειγμα, σε συζήτηση της κοινοβουλευτικής ομάδας του SPD, στις 10 Μαρτίου 1970, διερευνήθηκε η δυνατότητα να ανασταλεί η κατασκευή υποβρυχίων που είχε παραγγείλει η Ελλάδα σε γερμανικά ναυπηγεία. Η απάντηση του σοσιαλδημοκράτη υπουργού Οικονομικών Karl Schiller ήταν πως η παραγγελία είχε δοθεί πριν από το πραξικόπημα και, άρα, δεν υπήρχε η (νομική μάλλον) δυνατότητα να ακυρωθεί. Εκτός αυτού, η παραγγελία των υποβρυχίων είχε οικονομική σημασία για τα ναυπηγεία. Μάλιστα, ο καγκελάριος Willy Brandt εξήγησε πως η παράδοση των υποβρυχίων δεν είχε θα καμία επίδραση στην εσωτερική πολιτική κατάσταση της Ελλάδας και πως τυχόν ακύρωση της παραγγελίας θα έδινε στην ελληνική κυβέρνηση το δικαίωμα να προβεί σε αναγωγική αξίωση. Εδώ γίνεται σαφής η αντίθεση ανάμεσα στα ιδεολογικά προτάγματα του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος και τον ‘ορθολογισμό’ της σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης. Πάντως, σε απόφαση της 4^{ης} Δεκεμβρίου 1973 η κοινοβουλευτική ομάδα του SPD κάλεσε την Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση να μην επιτρέψει την αποστολή οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα –λόγω της τεταμένης πολιτικής κατάστασης (προφανώς εννοούνται εδώ τα γεγονότα τα Πολυτεχνείου)– στα πλαίσια του NATO και να παγώσει κάθε απόφαση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας σχετικά με τον στρατιωτικό εξοπλισμό της Ελλάδας, ώστε να μην ισχυροποιηθεί το στρατιωτικό καθεστώς στην εξουσία. Δεν έλειπαν, ωστόσο, και τα στελέχη του SPD, που εξέφραζαν το φόβο πως αν η Ελλάδα οδηγούταν σε έξοδο από το NATO, τότε αυτή θα στρεφόταν στη ‘ζεστή αγκαλιά’ του Ανατολικού μπλοκ.

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας αναπτύχθηκαν φιλικές σχέσεις μεταξύ στελεχών της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας και συνεργατών του Ανδρέα Παπανδρέου. Ρόλο-κλειδί στις επαφές μεταξύ των δύο πολιτικών χώρων έπαιξε ο δημοσιογράφος Βάσος Μαθιόπουλος, ανταποκριτής ελληνικών εφημερίδων –όπως της *Ελευθερίας*– στη Δυτική Γερμανία. Μάλιστα, οι Γερμανοί σύντροφοι στήριζαν τον Μαθιόπουλο σε δύσκολες στιγμές οικονομικής ανέχειας, όπως με την προώθηση του βιβλίου του *Sozialismus und soziale Frage in Griechenland* στα μέλη του SPD. Ας σημειωθεί ότι ένα από τα μεγάλα προβλήματα που αντιμετώπιζαν αρκετοί πολιτικοί εξόριστοι ήταν η κάλυψη των καθημερινών εξόδων διαβίωσής τους και η έγκριση αιτήσεων πολιτικού ασύλου. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση του Άκη Τσοχατζόπουλου, ο οποίος το φθινόπωρο του 1969 απευθύνθηκε στο SPD του Μονάχου προκειμένου

να υποστηριχθεί το αίτημά του για την χορήγηση πολιτικού ασύλου στα πλαίσια του αγώνα των δημοκρατικών δυνάμεων στην Ελλάδα. Ο Τσοχατζόπουλος βρισκόταν από το 1959 στη Δυτική Γερμανία, είχε σπουδάσει στο Πολυτεχνείο του Μονάχου Πολιτικός Μηχανικός και Μηχανικός Οικονομίας και Διοίκησης και εργαζόταν σε γραφείο Πολιτικού Μηχανικού. Ήταν παντρεμένος με Γερμανίδα και είχε δύο παιδιά. Επομένως, ζούσε μόνιμα στην ΟΔΓ και είχε μόνιμη εργασία. Το 1967 έγινε ένα από τα βασικά μέλη της επιτροπής «Δημοκρατία για την Ελλάδα» που ιδρύθηκε με πρωτοβουλία της τοπικής οργάνωσης του SPD στο Μόναχο. Πράγματι, το SPD ανέλαβε την προστασία του, προκειμένου να μην απελαθεί στην Ελλάδα. Μάλιστα, η τοπική οργάνωση του SPD ανέπτυξε αλληλογραφία με τον ‘καθηγητή Παπανδρέου’, ο οποίος διαβεβαίωσε την αντιστασιακή ιδιότητα του Τσοχατζόπουλου.

Επαφές είχε το SPD και με την Ένωση Κέντρου. Σε επιστολή του Hans-Eberhard Dingels, γραμματέα επί διεθνών υποθέσεων του SPD, προς τον Gerhard Jahn, γραμματέα της βουλής στο υπουργείο Εξωτερικών (23 Μαΐου 1967), γινόταν αναφορά σε αυτό το κόμμα. Πριν από το πραξικόπημα, η Ένωση Κέντρου δεν ήταν ένα κόμμα σύμφωνα με τις σοσιαλδημοκρατικές αντιλήψεις αλλά ένας συνασπισμός ομάδων, που περικλείει δυνάμεις από το κέντρο έως και τη δημοκρατική αριστερά. Ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε επιδιώξει να δώσει στην Ένωση Κέντρου σοσιαλιστικά χαρακτηριστικά αλλά είχε συναντήσει αντιδράσεις στο εσωτερικό του ίδιου του κόμματος. Τα τελευταία χρόνια είχαν προσχωρήσει στην ΕΚ κόμματα και οργανώσεις, που σύμφωνα με το SPD άξιζαν τον χαρακτηρισμό σοσιαλιστικά. Η ΕΚ είχε καταφέρει να παρουσιαστεί επιτυχώς στις τελευταίες εκλογές ως η δημοκρατική εναλλακτική προς την ΕΔΑ, με αποτέλεσμα να μειωθεί η εκλογική επιρροή της τελευταίας. Το γεγονός αυτό είχε για τον Dingels μεγάλη σημασία διότι δεν επιθυμούσε να περιέλθουν οι Έλληνες μετανάστες υπό την επιρροή φιλοκομμουνιστικών κομμάτων και οργανώσεων. Γι αυτό το λόγο στηρίχθηκαν οι προσπάθειες για τη δημιουργία μιας ‘γερμανικής’ κομματικής οργάνωσης της ΕΚ στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία από Έλληνες φοιτητές και εργάτες υπό τον Γεώργιο Βουκελάτο, προσωπικό φίλο του Dingels, που ήταν πολύ περισσότερο προσανατολισμένη προς τις αρχές και τις αντιλήψεις της σοσιαλδημοκρατίας. Υπήρχε η ελπίδα ότι οι Έλληνες σύντροφοι της ΕΚ στη Δυτική Γερμανία θα έπαιζαν σημαντικό ρόλο κατά την επανίδρυση της ΕΚ στην πατρίδα τους και θα μεταφύτευαν τις αρχές της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό πως το SPD δεν θεωρούσε το κίνημα υπό τον Παπανδρέου ως τον αποκλειστικό εκπρόσωπο του σοσιαλιστικού δημοκρατικού χώρου στην Ελλάδα. Περισσότερη σημασία φαίνεται ότι έδινε στην Ένωση Κέντρου και, μετά την πτώση των συνταγματαρχών, στη συγκρότηση σταθερού κοινοβουλευτικού συστήματος. Σε επιστολή του προς τον Παπανδρέου (20 Αυγούστου 1974), ο Dingels θέλησε –εξ αφορμής ενός ταξι-

διού του Μαθιόπουλου– να του μεταφέρει ορισμένες προσωπικές του απόψεις. Καταρχάς, του υπενθύμισε τις ζωνιές ανταλλαγές απόψεων που είχαν συχνά τα προηγούμενα χρόνια και ότι δεν είχαν πάντα την ίδια γνώμη πάνω σε συγκεκριμένα θέματα. Παρ’ όλα αυτά συμφωνούσαν στο βασικό σημείο ότι η δημοκρατική ‘νέα τάξη’ στην Ελλάδα ήταν ένα προτσές που θα έπρεπε να ανταποκρίνεται στις υπάρχουσες ευρωπαϊκές συνθήκες. Ο Dingels είχε διαβάσει τις δηλώσεις του Παπανδρέου μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα και του υπενθύμισε πως το SPD στήριζε απολύτως τους φίλους του, που είχαν αναλάβει πλέον κυβερνητικές ευθύνες. Οι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες, τόνισε ο Dingels, είχαν την αντίληψη πως οι Έλληνες ‘φίλοι’ που πήραν μέρος στην κυβέρνηση είχαν ενεργήσει σωστά. Κάλεσε τον Παπανδρέου να δει όσο το δυνατό πιο ρεαλιστικά την κατάσταση, στην οποία βρισκόταν η χώρα του. Του δήλωσε μάλιστα ανοικτά πως θα ήταν καταστροφικό για τη δημοκρατική πορεία της Ελλάδας εάν τα πάθη οδηγούσαν τη χώρα σε μια κατεύθυνση, που θα την απομάκρυναν από το επιθυμητό αποτέλεσμα. Ως αρχηγός του ΠΑΚ, έγραφε ο Dingels, ο Παπανδρέου κουβαλούσε στους ώμους του μεγάλη ευθύνη. Τέλος, του εξέφρασε την ελπίδα του ότι ακριβώς λόγω της εμπειρίας του τα τελευταία χρόνια θα έβλεπε τα πράγματα ρεαλιστικά, δηλαδή ότι θα στήριζε κυβέρνηση υπό τον Καραμανλή. Ουσιαστικά, ο Dingels ασκούσε κριτική στη ‘δημαγωγική πολιτική’ του Παπανδρέου, που κατά τη γνώμη του όξυνε τα πολιτικά πάθη, νουθετώντας τον ιδρυτή του ΠΑΣΟΚ να δείξει περισσότερη μετριοπάθεια και σωφροσύνη.

Σύμφωνα με μια άλλη επιστολή, της Veronika Isenberg προς τον Willy Brandt, σχετικά με τα πολιτικά δεδομένα στην Ελλάδα λίγο πριν από τις κοινοβουλευτικές εκλογές (26 Σεπτεμβρίου 1974), ο Παπανδρέου είχε ιδρύσει το κίνημά του ήδη πριν από την επίσημη λειτουργία των κομμάτων. Είχε ιδρύσει σε όλη τη χώρα κομματικές οργανώσεις και διέθετε υποστήριξη στις τάξεις των εργατών, της νεολαίας και του αντιστασιακού κινήματος. Χάρη στο επίθετό του είχε οπαδούς και στην Ένωση Κέντρου, κυρίως μικροαστούς και αγρότες – σε αντίθεση με τον Γεώργιο Μαύρο που συσπείρωνε γύρω του φιλελεύθερους και προοδευτικούς πολίτες από τα παραδοσιακά δημοκρατικά προπύργια. Σχετικά με το θέμα της ένταξης στην ΕΟΚ, ο Παπανδρέου υποστήριζε τη λύση του δημοψηφίσματος. Η συμβουλή της Isenberg προς τον Brandt ήταν να τηρήσει το SPD ουδέτερη στάση απέναντι στα ελληνικά πολιτικά κόμματα ενόψει των κοινοβουλευτικών εκλογών για να μην δημιουργηθεί η εντύπωση εξωτερικής ανάμιξης και προτίμησης υπέρ του ενός κόμματος ή του άλλου. Το SPD είχε ‘γνήσιους φίλους’ τόσο στην κεντροαριστερή παράταξη της ΕΚ του Μαύρου (σε ένα μικρό βαθμό), όσο και στο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα των Μαγκάκη-Πρωτόπαπα (πολύ περισσότερους) και στο ΠΑΣΟΚ του Παπανδρέου (κυρίως σε επίπεδο επαφών).

Σε άλλη επείγουσα επιστολή της Isenberg προς τον Brandt (10 Σεπτεμβρίου 1974), τονίζοταν ότι ο Μαύρος θα έκανε ίσως την προσπάθεια να κερδίσει την υποστήριξη του Γερμανού καγκελάριου για την ΕΚ, την οποία θα παρουσίαζε ως σοσιαλδημοκρατική. Σύμφωνα με την Isenberg, ο Μαύρος επιχειρούσε να μετατρέψει το κόμμα του σε κεντροαριστερό, μια εξέλιξη που είχε σηματοδοτηθεί από την εποχή της δικτατορίας. Οι σοσιαλδημοκράτες του Πρωτόπαπα, αντιθέτως, ήταν ένα ‘κλαμπ διανοούμενων’ πριν από τη δικτατορία, η μελλοντική ακτινοβολία των οποίων χαρακτηριζόταν αμφίβολη. Η σύστασή της προς τον Brandt ήταν εκ νέου να μην δεσμευτεί με την υποστήριξη προς το ένα ή το άλλο κόμμα λόγω της μη ξεκάθαρης πολιτικής κατάστασης στο χώρο της Κεντροαριστεράς και της Αριστεράς, καθώς δεν ήταν σίγουρο ακόμη ποιο κόμμα θα συμμαχούσε με ποιο και ποιο τελικά θα επικρατούσε.

Σε αντίθεση με το SPD, η CDU δεν γνώριζε παρά ελάχιστα μόνο πράγματα σχετικά με τις εξελίξεις στον πολιτικό χώρο της ελληνικής Δεξιάς. Η υποχρέωση της ‘διεθνιστικής αλληλεγγύης’ που διέκρινε τα σοσιαλιστικά και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα δεν ήταν άγνωστη αλλά ούτε και τόσο διαδεδομένη έννοια στον χώρο της χριστιανοδημοκρατίας. Ωστόσο, φυσιογνωμίες όπως ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος (‘ο πιο πεπεισμένος φίλος της Γερμανίας, με σπουδές στη Χαϊδελβέργη, μιλά εξάισια γερμανικά’, ήταν το σχόλιο ενός χριστιανοδημοκράτη), ο Σπύρος Μαρκεζίνης (‘ενδιαφέρουσα προσωπικότητα’) και ο Ευάγγελος Αβέρωφ δεν ήταν άγνωστες στους ιδύνοντες της CDU.

Οι πρώτες επίσημες επαφές έλαβαν χώρα τον Φεβρουάριο του 1975, όταν μια αποστολή της ΝΔ, η οποία αποτελείτο από τον υπουργό Γεώργιο Ράλλη και ορισμένους βουλευτές (Γεώργιο Αστεριάδη, Ζαχαρία Κράτσα, John Φικιώρη την Άννα Συνοδινού Μαρινάκη), επισκέφθηκε τη Βόννη κατόπιν προσκλήσεως της Konrad Adenauer Stiftung. Το πρόγραμμα της επίσκεψης προέβλεπε συνομιλίες γύρω από τη στάση των Ελλήνων απέναντι στη Δυτική Γερμανία, την ελληνο-τουρκική διένεξη στην Κύπρο και την επιθυμία της ΝΔ για γερμανική μεσολάβηση και οργανωτικά ζητήματα της ΝΔ. Έχει ενδιαφέρον ότι το τελευταίο θέμα ήταν το τελευταίο στην ατζέντα των συζητήσεων. Η πιθανή συνέπεια των συνομιλιών για τη CDU, όπως διαπίστωναν οι άνθρωποι του χριστιανοδημοκρατικού κόμματος, θα ήταν η σύνταξη ενός σχεδίου πολιτικού προγράμματος για τη ΝΔ με τα εξής σημεία: οργανωτική δομή, επιμόρφωση στελεχών, πολιτική εκπαίδευση και κινητοποίηση κοινωνικών ομάδων, ιδίως των φοιτητών. Το μενού της χριστιανοδημοκρατικής υποστήριξης περιλάμβανε ακόμη συζητήσεις σχετικά με τη γερμανική συμβολή για την επίλυση του Κυπριακού καθώς και τη στρατιωτική βοήθεια σε εχθρικά μεταξύ τους κράτη-μέλη του NATO. Οι εκπρόσωποι της ΝΔ εξέφρασαν και την επιθυμία να συναντηθούν με Έλληνες μετανάστες.

Κατά τη διάρκεια της εβδομαδιαίας παραμονής της αποστολής της ΝΔ, οι άνθρωποι της CDU είχαν για πρώτη φορά την ευκαιρία να γνωρίσουν από κοντά έναν άγνωστο σε αυτούς πολιτικό χώρο. Παρατήρησαν πως τα μέλη της αποστολής έτρεφαν μεγάλη συμπάθεια προς τη Δυτική Γερμανία. Η συμπάθεια αυτή όμως τρεφόταν από διαφορετικά κίνητρα. Για παράδειγμα, ο Αστεριάδης θαύμαζε τη γερμανική ιστορία και τα κοινά σημεία που είχε με την ελληνική. Ως οπαδός της μοναρχίας υπογράμμιζε το γεγονός πως ο πρώτος βασιλιάς της Ελλάδας, ο Όττο, ήταν Γερμανός και πως το ελληνικό δίκαιο είχε διαμορφωθεί με βάση τα γερμανικά πρότυπα. Ο Κράτσας είχε σπουδάσει στη Χαϊδελβέργη και σε άλλες γερμανικές πόλεις και θαύμαζε τη γερμανική ιατρική. Αντιθέτως, η συμπάθεια της Συνοδινού για τη Δυτική Γερμανία δεν ήταν τόσο έντονη, είχε πάντως να κάνει με το θαυμασμό της για το γερμανικό πολιτισμό. Ακόμα και ο Ράλλης, ένιωθαν οι Γερμανοί συνομιλητές του, τηρούσε φιλική στάση έναντι της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας. Ο Ράλλης έκανε βαθιά εντύπωση στους ανθρώπους της CDU: Διέθετε διπλωματική ευγένεια και εμπειρία, είχε συγκεκριμένους πολιτικούς στόχους όπως και ξεκάθαρη πολιτική άποψη. Άλλωστε τα υπόλοιπα μέλη της ελληνικής αποστολής άφηναν πάντα το λόγο στον Ράλλη κατά τις επίσημες συνομιλίες. Το γεγονός ότι ο πατέρας του είχε διατελέσει πρωθυπουργός επί γερμανικής κατοχής δεν σχολιάστηκε εκ μέρους των αντιπροσώπων της CDU.

Τα μέλη της CDU παρατήρησαν επίσης ότι κάθε πτυχή της συζήτησης είχε να κάνει με την ελληνο-τουρκική διένεξη. Η ελληνική πλευρά ερμήνευε όλα τα ζητήματα υπό το πρίσμα της ελληνο-τουρκικής σύγκρουσης και θεωρούσε την επίλυση των ελληνο-τουρκικών κλειδι για την αντιμετώπιση των εσωτερικών προβλημάτων. Σε ό,τι αφορούσε το Κυπριακό, η άποψη της αντιπροσωπείας της ΝΔ πως οι Τουρκοκύπριοι μπορούσαν να ζήσουν ευχάριστα και χωρίς προβλήματα υπό ένα καθεστώς ελληνική κυριαρχία, όπως οι Μουσουλμάνοι στη Θράκη, χαρακτηρίστηκε ως τουλάχιστον αφελής. Τους Γερμανούς έκανε εντύπωση ότι η πολιτική κρίση των μελών της ελληνικής αποστολής διαμορφωνόταν με βάση ένα 'διαρκώς προσβεβλημένο εθνικό αίσθημα'. Συνεχώς επανέρχονταν στο θέμα του διωγμού των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και στα πογκρόμ της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης. Σφοδρή κριτική ασκούσαν στις ΗΠΑ και τη Βρετανία για τη στάση τους στο Κυπριακό. Εξαιτίας της δυσαρέσκείας τους από τη στάση των δύο δυνάμεων επιθυμούσαν μια αυτόνομη Ευρώπη, που να τηρεί αποστάσεις από τις ΗΠΑ. Οι μοναδικές τους ελπίδες στρέφονταν, σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία, που θα έπρεπε να αναλάβει ενεργητικότερο ρόλο στην οικονομία της Κύπρου.

Σύμφωνα με την χριστιανοδημοκρατική εκτίμηση για τη ΝΔ, το κόμμα αυτό αποτελούνταν από τον Καραμανλή, τους βουλευτές και ίσως και τους ψηφοφόρους του. Η κομματική

δομή και οι κομματικές της οργανώσεις βρίσκονταν στη φάση της αναδιοργάνωσης. Όχι τυχαία, η αποστολή της ΝΔ ζήτησε τη βοήθεια της CDU αλλά και της CSU σε αυτό τον τομέα. Αναγκαία και επιτακτική ήταν η διαμόρφωση ενός συνολικού προγράμματος για την κομματική δομή, την επιμόρφωση των στελεχών, τη γενική πολιτική εκπαίδευση και την κινητοποίηση της νεολαίας. Το τελικό συμπέρασμα της έκθεσης ήταν πως κατά τη διάρκεια της επίσκεψης τέθηκαν οι βάσεις για την περαιτέρω συνεργασία μεταξύ των δύο κομμάτων.

Τον Μάιο του 1978 αποστολή της CDU, αποτελούμενη από τους Dr. Klepsch, Lückner, van Aerssen και Pisoni, επισκέφθηκε την Αθήνα, προκειμένου να συζητηθεί η μελλοντική σχέση της ΝΔ με τη συντηρητική πτέρυγα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Παράλληλα, οι Γερμανοί χριστιανοδημοκράτες αξιοποίησαν την ευκαιρία για να αναθερμάνουν τις σχέσεις τους με τη ΝΔ. Η αντίδραση της ελληνικής πλευράς σε αυτή την προσέγγιση ήταν θετική, υπό την προϋπόθεση ότι θα διαμορφωνόταν πολύ προσεκτικά. Σε κάθε περίπτωση, ήταν το πρώτο βήμα για να εγκαινιαστούν επίσημα δικομματικές σχέσεις. Το επόμενο βήμα θα ήταν μια συνάντηση μεταξύ αντιπροσώπων των δύο κομμάτων το φθινόπωρο, οι οποίοι θα επεξεργάζονταν το εύρος και οι λεπτομέρειες της συνεργασίας. Μια τέτοια συνάντηση θα μπορούσε να διευκολυνθεί, εάν ο χριστιανοδημοκράτης ηγέτης Helmut Kohl αποδεχόταν την πρόσκληση του Καραμανλή να επισκεφθεί πιο μπροστά στην Αθήνα.

Οι νέες επαφές στην Αθήνα έγιναν υπό ευνοϊκό κλίμα. Η Νέα Δημοκρατία ήταν πια, μετά από ένα μεγάλο διάστημα αυτοαπομόνωσης, ανοικτή σε μια διεθνή κομματική συνεργασία. Πολύ θετική κρινόταν η προσχώρηση της ομάδας του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη στη ΝΔ για διεύρυνση της κομματικής της βάσης, που σταθεροποιούσε το κόμμα και του έδινε αυτοπεποίθηση. Και ο ίδιος ο Καραμανλής ήταν περισσότερο ανοικτός απέναντι σε μια διεθνή συνεργασία απ' ό,τι μέχρι τότε. Ωστόσο, η εντύπωση που έμεινε στους χριστιανοδημοκράτες από τις επαφές τους στην Αθήνα ήταν πως υπήρχαν εμπόδια για τη διεθνή ενσωμάτωση της ΝΔ. Συγκεκριμένα, κύκλοι της ΝΔ είχαν ενοχληθεί από συγκεκριμένες ενέργειες της CSU. Οι επαφές της με πολιτικούς στα δεξιά της ΝΔ ήταν η αιτία να ψυχρανθούν οι σχέσεις μεταξύ των δύο κομμάτων. Ένα άλλο εμπόδιο ήταν η στάση του Καραμανλή, ο οποίος δεν ήθελε να δεσμευτεί απέναντι σε μια συγκεκριμένη πολιτική οικογένεια στην Ευρώπη, καθότι ήθελε να πετύχει τη στήριξη όλων των κομματικών σχηματισμών στις διαπραγματεύσεις για την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Επίσης η ΝΔ, που αυτοχαρακτηριζόταν ως ένα κόμμα για όλους, 'από τη δεξιά έως την αριστερά', δεν ήθελε να ταυτιστεί στην ελληνική κοινή γνώμη με ένα 'δεξιό', υποτίθεται κόμμα όπως η CDU. Άλλωστε, η ΝΔ ήταν ένα κόμμα που στηριζόταν στην ηγετική φυσιογνωμία του ιδρυτή της. Δεν αυτοχαρακτηριζόταν ούτε ως 'συντηρητικό',

ούτε ως 'χριστιανοδημοκρατικό'. Εξάλλου, ο όρος 'χριστιανοδημοκρατικό κόμμα' ήταν ξένος για τους Έλληνες που δεν τους χάριζαν διαφορές στα δόγματα πίστεως.

Παρ' όλα αυτά, το τελευταίο διάστημα παρατηρούνταν διεργασίες στη ΝΔ για μια προγραμματική σύγκλιση με την ευρωπαϊκή χριστιανοδημοκρατία και φυσικά με την CDU. Προτάθηκε, πριν τη σχεδιαζόμενη συνάντηση των αντιπροσώπων των δύο κομμάτων το φθινόπωρο του 1978, να γίνει επεξεργασία ενός συνοπτικού paper σχετικά με τις πολιτικές αντιλήψεις της ΝΔ και της CDU. Σε πολιτικές συζητήσεις που ακολούθησαν, οι άνθρωποι της CDU κατέγραψαν τη μεγάλη ανησυχία της ΝΔ για την αύξηση της εκλογικής επιρροής του ΠΑΣΟΚ. Οι αντιπρόσωποι της ΝΔ τόνισαν ότι ο Παπανδρέου με τη 'δημαγωγική' του πολιτική ξυπνούσε τα αντιευρωπαϊκά και αντιδυτικά γενικά ένστικτα του ελληνικού λαού, και αυτό αποτελούσε ευρωπαϊκό πρόβλημα. Έτσι, κάλεσαν τη CDU να σκεφθεί τρόπους για την πιθανή συμβολή της στο να αναδειχτεί η ανευθυνότητα της πολιτικής του Παπανδρέου στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη. Οι αντιπρόσωποι της CDU απάντησαν ότι θα εξέταζαν το αίτημά τους. Ίσως με την ευκαιρία της προγραμματισμένης επίσκεψης του Παπανδρέου στη Βρέμη, με αφορμή τη συμμετοχή του σε 'αντιμπεριαλιστική' εκδήλωση του εκεί πανεπιστημίου, θα μπορούσαν να δημοσιευθούν σχετικά άρθρα. Σύμφωνα με τον Henning Wegener, συντάκτη της έκθεσης που περιέχει αυτές τις πληροφορίες, η στήριξη της CDU στο ζήτημα Παπανδρέου θα ήταν και για τη ΝΔ μια απόδειξη ότι υπήρχαν κοινά συμφέροντα μεταξύ CDU και ΝΔ.

Στα τέλη Νοεμβρίου του 1978 έλαβε χώρα η καθοριστική συνάντηση, όταν αποστολή της CDU επισκέφθηκε την Αθήνα – η πρώτη επίσημη πρόσκληση που απεύθυνε η ΝΔ σε ένα μη ελληνικό κόμμα μετά το τέλος της δικτατορίας. Μέλη της αποστολής ήταν ο Dr. Lenz, ο Dr. Stercken, ο Klinken και ο Alber. Συναντήθηκαν με τον αναπληρωτή πρόεδρο Παπακωνσταντίνου, τον υπουργό Εξωτερικών Γεώργιο Ράλλη, τον υπουργό Αμύνης Ε. Αβέρωφ και τον γενικό γραμματέα του κόμματος Στεφανόπουλο. Αν και ο Καραμανλής ήταν σκεπτικός απέναντι σε μια διεθνή συνεργασία με άλλα κόμματα, στα υπόλοιπα μέλη του ηγετικού κύκλου της ΝΔ είχε ωριμάσει η σκέψη ότι η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ συνεπαγόταν την οργανωτική μετεξέλιξη της ΝΔ σε ένα σύγχρονο λαϊκό κόμμα και πως η CDU ήταν ο κατάλληλος εταίρος. Η κομματική ηγεσία της ΝΔ ήταν αποφασισμένη να ακολουθήσει μια πολιτική στενής συνεργασίας με την CDU, εφόσον αυτή θα γινόταν προσεκτικά και λαμβάνοντας υπόψη τις ευαισθησίες του Καραμανλή. Την πολιτική της συνεργασίας υπεράσπισε σθεναρά ο Ράλλης. Μια ανεξάρτητη πορεία της ΝΔ στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, όπως την επιθυμούσε ο Καραμανλής, έτσι επιχειρηματολόγούσε ο Ράλλης, θα μείωνε τις δυνατότητες κοινοβουλευτικής επιρροής και την αριθμητική ισχύ των συντηρητικών κομμάτων προς όφελος των σο-

σιαλιστών. Ο Ράλλης μάλιστα τάχθηκε υπέρ μιας συστηματικής συνεργασίας με την CDU, χωρίς να γίνεται πάντως μεγάλος δημοσιογραφικός θόρυβος γύρω από αυτό το ζήτημα.

Σε σχέση με τα δικομματικά ζητήματα, η ΝΔ ανέμενε από την CDU –το κόμμα που είχε εδραιώσει τη δημοκρατία στην ΟΔΓ και είχε συμβάλει στην ανέγερση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, σύμφωνα με την αντίληψη των ανθρώπων της CDU– βοήθεια για την κάλυψη των προγραμματικών-ιδεολογικών της κενών. Η ΝΔ, όπως παραδέχονταν τα στελέχη της, δεν διέθετε ακόμη την απαραίτητη τεχνογνωσία για να κάνει κατανοητή στον λαό την πολιτική της ένταξης στην ΕΟΚ, που δεχόταν το ανελέητο σφυροκόπημα του ΠΑΣΟΚ. Οι οργανωτικές της αδυναμίες οφείλονταν εν πολλοίς στη γκωλική νοοτροπία του ιδρυτή της. Επίσης η δραστηριότητα των στελεχών του ΠΑΣΟΚ στο εσωτερικό και το εξωτερικό είχε πάρει το χαρακτήρα εφιάλτη για τη ΝΔ. Ωστόσο, η πρόταση να στηρίξει η CDU την ίδρυση κομματικών οργανώσεων της ΝΔ στη Δυτική Γερμανία, απορρίφθηκε ως πρόωπη από τα στελέχη της ΝΔ. Η ΝΔ ήταν αρνητική και απέναντι στην ιδέα μιας ανοικτής συνεργασίας των τοπικών κομματικών οργανώσεων της ΝΔ και της CDU στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία.

Τελικά συμφωνήθηκε η αποστολή ενός Γερμανού ειδικού στην Αθήνα, που θα επεξεργαζόταν τα ελληνικά επιχειρήματα υπέρ της ένταξης στην ΕΟΚ και θα παρείχε βοήθεια στην εκτύπωση σχετικών φυλλαδίων για τη διάδοσή τους στον πληθυσμό. Ένα άλλο σημείο που συμφωνήθηκε, ήταν η οργάνωση και διεξαγωγή κοινών σεμιναρίων με στόχο την εμφάνιση της πολιτικής συζήτησης. Σημαντικό ρόλο θα έπαιζε εδώ η Konrad Adenauer Stiftung. Στελέχη της ΝΔ θα στέλλονταν στη Δυτική Γερμανία για να παρακολουθήσουν τον ευρωπαϊκό εκλογικό της αγώνα και για να γνωρίσουν καλύτερα τον μηχανισμό και τη νοοτροπία της CDU. Η CDU υποσχέθηκε να επεξεργαστεί το υλικό για το ΠΑΣΟΚ και να γίνει δημόσια προβολή του σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ώστε ο απόηχος του να φτάσει από το εξωτερικό στην Ελλάδα, και να στηρίξει το Πολιτικό Κέντρο Μελετών του Λούη, όπως για τη διεξαγωγή διαλέξεων και κοινών σεμιναρίων στην Αθήνα.

Όλες οι παραπάνω αδυναμίες της ΝΔ φανερώθηκαν κατά την άποψη της CDU στις εκλογές της 20^{ης} Νοεμβρίου 1977. Η παραμέληση της εσωτερικής πολιτικής από τον Καραμανλή, η επιτυχία της Εθνικής Παράταξης ως νέας πολιτικής πατρίδας των φιλοβασιλικών στοιχείων και των νοσταλγών της στρατιωτικής δικτατορίας, η οργανωτική της αδυναμία (το ΠΑΣΟΚ διέθετε περισσότερα εκλογικά γραφεία στην επαρχία απ' ό,τι όλα τα υπόλοιπα κόμματα, ενώ η ΝΔ είχε αγνοήσει εντελώς τη δουλειά στη βάση), η αδυναμία να εξηγηθούν τα οφέλη της κοινής αγοράς για τους αγρότες και η στάση του 'κατεστημένου' γύρω από τον Καραμανλή που εμπόδιζε την προβολή νέων και ικανών στελεχών ήταν βασικές αιτίες που οδήγησαν στο συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Ως παράδειγμα για την ανάγκη αξιοποίησης νέων στελεχών ανα-

φέρθηκε ο Μ. Έβερτ, που έλαβε τις περισσότερες ψήφους στην εκλογική του περιφέρειά απ' ό,τι άλλα ηχηρά ονόματα της ΝΔ, διότι ο κόσμος ήθελε να δει νέα πρόσωπα.

Το 1980, και πριν από τη νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1981, η CDU συνέχισε το φλερτ με τη ΝΔ προκειμένου να καταλήξει σε γάμο με την ευρωπαϊκή οικογένεια της ΕΥΡ. Έως τότε η ΝΔ δεν είχε επιλέξει μια ευρωπαϊκή πολιτική οικογένεια και τηρούσε αποστάσεις από μια επίσημη συνεργασία σε δικομματικό επίπεδο. Μόνο η CDU είχε καταφέρει να έχει ένα είδος συνεργασίας και να ιδρύσει παράρτημα της Konrad Adenauer Stiftung στην Αθήνα. Οι αιτίες γι αυτό έπρεπε να αναζητηθούν στην 'κρατικιστική εθνική αντίληψη' του Καραμανλή, ο οποίος δεν έβλεπε πλεονεκτήματα από τη δημιουργία οργανωτικής δομής και τη συνεργασία με άλλα ευρωπαϊκά κόμματα. Ωστόσο, η μεταπήδησή του στην προεδρία της δημοκρατίας και η αναμενόμενη είσοδος βουλευτών της ΝΔ στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο (επίσης το 1981) έδιναν την ευκαιρία για νέες εξελίξεις. Έως τις εκλογές του 1981 η ΝΔ δεν ήθελε να δεσμευθεί για κάποια συγκεκριμένη πολιτική οικογένεια στην Ευρώπη, ώστε να μην εκμεταλλευθούν το ζήτημα αυτό προπαγανδιστικά οι πολιτικοί της αντίπαλοι. Γενικά, η CDU εξέφρασε την ελπίδα να καταστεί η ΝΔ κόμμα δυτικού τύπου.

Συμπερασματικά, η πορεία των σχέσεων ανάμεσα στα σημαντικότερα γερμανικά και ελληνικά κόμματα διαμορφώθηκε με βάση τη δυνατότητα παροχής οργανωτικής και ιδεολογικής βοήθειας των πρώτων προς τα τελευταία αλλά και το φόβο για τυχόν εξάρτηση των ελληνικών κομμάτων από τον 'ξένο παράγοντα'. Υπό αυτό το πρίσμα θα μπορούσε να ερμηνευθεί η 'απόσταση ασφαλείας' που φαίνεται πως επιζητούσε η ΝΔ απέναντι στη CDU. Ειδικά για τη Νέα Δημοκρατία, ο φόβος της προπαγανδιστικής εκμετάλλευσης μιας πιθανής συνεργασίας με τη CDU από το ΠΑΣΟΚ δυσχέρανε εξαιρετικά τις κινήσεις της σε διεθνές επίπεδο. Για τα ελληνικά κόμματα, η στάση των ευρωπαϊκών κομμάτων στο Κυπριακό και έναντι της Τουρκίας ήταν κάτι που δεν μπορούσε να αγνοηθεί.

Η προτεραιότητα των γερμανικών κομμάτων, πάλι, ήταν η εδραίωση ενός υγιούς δημοκρατικού πολιτικού συστήματος στην Ελλάδα και, στην περίπτωση της CDU, η ενίσχυση της επιρροής των συντηρητικών κομμάτων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Προϋπόθεση και για τα δύο ήταν η ύπαρξη σύγχρονων ελληνικών κομμάτων με βάση τα δυτικά πρότυπα.